

UDK: 811.163.42:811.112.2:81'34
Izvorni znanstveni rad
Prihvaćen za tisak: 24. siječnja 2013.

Mirjana Šnjarić
Zagreb
mirjana.snjaric1@zg.t-com.hr

Stražnji bezvučni tjesnačnici u hrvatskome i u njemačkome jeziku

U radu se uspoređuju stražnjojezični tjesnačni fonemi u hrvatskome i njemačkome jeziku. Analizira se fonološki položaj glasova [x], [h] i [ç]. Slovo ⟨h⟩ pojavljuje se kao grafem u oba jezika, pri čemu se u njemačkom standardnom jeziku pojavljuju i različite položajna ili kombinatorna ostvarenja slovnoga niza ⟨ch⟩, i to bezvučni prednjonepčani glas [ç] i stražnjonepčani glas [x] koji se na nikad ne nalaze na istomu položaju u međuglasničkomu okruženju. Kako hrvatski učenici njemačkoga jezika vrlo često odstupaju u izgovoru prednepčanoga glasa, pokušava se odgovoriti na pitanje je li to fonetsko ili fonološko odstupanje.

0. Uvod

U ovom radu usporedit će se bezvučni hrvatski i njemački stražnji tjesnačnici, i to hrvatski glas *h* [x] iz skupine stražnjih tjesnačnika (frikativa) sa skupinom njemačkih tjesnačnika [h], [x] i [ç]. Oba jezika imaju slovo ⟨h⟩ kojim se bilježi fonem /h/. Oba imaju među glasovima bezvučni stražnji tjesnačnik, odnosno jedrenik [x], a pojavljuje se i grkljanik [h]. Međutim, u fonetskoj transkripciji tipični se fonemi različito bilježe: fonem /h/ u njemačkome jeziku bilježi se znakom ⟨h⟩, a u hrvatskome znakom ⟨x⟩. K tomu se u njemačkome glas [x] bilježi nizom slova *ch*, kojima se ujedno označava i glas [ç].

Kako je slušni dojam njemačkoga glasa [ç] posljedica artikulacijskih pokreta i asimilacijskih procesa glasova koji nisu poznati u materinskomu jeziku hrvatskih govornika, oni prilikom učenja i ovladavanja njemačkim jezikom izgovorno odstupaju u proizvodnji ovoga glasa pa ih se prepoznaje kao neizvorne govornike. Izgovor njemačkoga hrptenoga nepčanika [ç], u skladu

s uočenom pojavom prijenosa fonološkoga sustava materinskoga jezika u strani jezik, najčešće se pridružuje glasu koji je najbliži u materinskomu jeziku, u ovom slučaju hrvatskomu jedrenomu tjesnačniku [x]. U ovome će se radu usporedbom stražnjih bezvučnih tjesnačnika koji postoje u oba jezika, a s kojim se pojavlju posebne teškoće, pokušati odgovoriti na to jesu li te poteškoće poglavito fonološke ili fonetske.

Najprije će se opisati stražnji tjesnačnici općenito, njihov način i mjesto izgovora, označeni prema međunarodnoj fonetskoj abecedi. Potom će se prikazati stražnji tjesnačnici u oba jezika te će se zbog izgovornih razlika opisati i njihove položajne (pozicijske) varijante. Analizirat će se njihov odnos da bi se ustanovile sličnosti i razlike u dva promatrana jezika. Istraživanje će se provesti na građi standardnih jezika. Promotrit će se i neki drugi stražnji glasovi koji su s njima povezani, poglavito grkljanski prekidnik. Skupina stražnjih njemačkih tjesnačnika sastoji se od tri različita glasa koji se pojavljuju kao različita ostvarenja naše predodžbe o istomu glasu. Naime, osim fonema /h/ njemački u skupini tjesnačnika ima i dvije položajne izgovorne inačice fonema /x/ koje se mogu oprimjeriti riječima ⟨*ich*⟩ i ⟨*ach*⟩, zbog čega se ova pojava naziva još i glasovna alternacija *ich/ach*. Razlike među njima uvjetovane su izgovorom, odnosno koartikulacijski zbog zakonitosti pojavljivanja glasova u glasovnom lancu.

1. Stražnji glasovi

Slika 1 donosi zatvornike ili konsonante, i to plućne (eng. *pulmonic*), iz Međunarodne fonetske abecede, kraticom IPA-e (eng. *International Phonetic Alphabet*, kraticom IPA), prema inačici iz 2005.

THE INTERNATIONAL PHONETIC ALPHABET (2005)
 CONSONANTS (PULMONIC)

	LABIAL		CORONAL				DORSAL			RADICAL		LARYNGEAL
	Bilabial	Labio-dental	Dental	Alveolar	Palato-alveolar	Retroflex	Palatal	Velar	Uvular	Pharyngeal	Epi-glottal	Glottal
Nasal	m	ɱ	n		ɳ	ɲ	ŋ	ɴ	ʕ			ʔ
Plosive	p b	ɸ β	t d	ʈ ɖ	c ɟ	k g	q ɢ	ʕ				ʔ
Fricative	ɸ β	f v	θ ð	s z	ʃ ʒ	ʂ ʐ	x ɣ	χ ʁ	ħ ʕ	ħ ʕ	h ɦ	
Approximant		ʋ	ɹ	ɻ	j	ɰ		ʀ				
Trill	ʙ		r					ʀ			ʀ	
Tap, Flap		ⱱ			ɽ							
Lateral fricative			ɬ ɮ		ɮ	ɬ						
Lateral approximant			l		ɭ	ʎ	ʟ					
Lateral flap			ɭ		ɻ							

Where symbols appear in pairs, the one to the right represents a modally voiced consonant, except for murmured ɦ.
 Shaded areas denote articulations judged to be impossible. Light grey letters are unofficial extensions of the IPA.

Slika 1: Zatvornici prema IPA-i

U hrvatskoj fonološkoj i fonetskoj literaturi postoji terminološka neujednačenost s glasovnim nazivljem (v. npr. Jelaska, Novak 2006). Neki autori daju prednost hrvatskim nazivima, neki latinskim, što se posebno odnosi na skupinu glasova oblikovanih u usnoj šupljini koji se tradicionalno dijele na *velarne* i *palatalne*.

Nepčanici — Nepčanici su glasovi koji se tvore na (tvrdomu) nepcu. U hrvatskome su to slivenici (afrikate) *ć, đ*, te zvončanici (sonanti) *lj, nj, j*. Njemački ima hrpteno-nepčani glas [ç] koji se izgovara podizanjem prednjega dijela leđa jezika prema prednjemu nepcu kao u riječima *Licht, ich, weich*, naziva se i dorsalno-palatalnim glasom. Catford (1988: 93–96) prema Jelaska (2004) navodi taj glas kao primjer pravoga nepčanika (palatala) koji se izgovara na najvišem dijelu nepca i smatra da su u jezicima svijeta pravi nepčanici rijetki. Maddieson (1984) nalazi taj glas u deset jezika svijeta.

Palatali — Kada se u hrvatskome daje prednost latinskim nazivima, katkada dolazi do nesporazuma jer naziv palatalni nije uvijek jednoznačan. Naime, u skupini palatala često se osim pravih nepčanika *ć, đ, j, lj, nj* nalaze i hrvatski prednepčani ili pretpalatalni (nazivaju se i postalveolarni) glasovi *č, ž, š, dž* koji se oblikuju na prednepčanomu grebenu. Sve zajedno zovu ih latinskim imenom *palatali*, što može pokrivati prednepčanike i nepčanike, no uvijek je pitanje pripadaju li u skupinu glasova nazvanima palatali samo nepčanici ili su u njih uvršteni i prednepčanici, odnosno prepalatalni glasovi koji se s obzirom na mjesto tvorbe razlikuju od skupine pravih nepčanika. Kada se govori samo o hrvatskome standardnome jeziku, teškoća nije tako velika. No, teškoća se pojavljuje kada se govori o različitim jezicima svijeta ili kada se hrvatski uspoređuje s različitim jezicima koji imaju obje skupine glasova, posebno ako ih fonološki razlikuju. Teškoća se može pojaviti i s hrvatskim dijalektima koji fonološki razlikuju prednepčane tjesnačnike od nepčanih.

U latinskom jeziku lako se nazivljem razlikuju palatali od velara jer se jasno razlikuju *palatum* i *velum* kao dva izgledom i položajem različita mjesta tvorbe glasova. U hrvatskomu je cijeli prostor objedinjen nazivom nepce tako da i tvrdonepčani i mekonepčani glasovi imaju zajednički tvorbeni dio *-nepc-*. Tvrdo nepce podrazumijeva čitavo područje prednjega nepca (lat. *palatum*) za razliku od stražnjega ili mekoga dijela nepca (lat. *velum*). Međutim, kako se i jedna i druga gornja površina jezičnoga prostora dijele unutar sebe, kada se govori o podjeli nepca, nije uvijek jasno o čemu se govori zbog neusklađenosti u fonološkoj literaturi i zbog činjenice da su oba područja objedinjena jednom kategorijom. Tako se prema nekima prednje nepce dijeli na prednje i stražnje, prema drugima na prednje, srednje i stražnje. Meko nepce (lat. *velum*) dijeli se na prednje i stražnje (Škarić 1991: 124), što znači da postoje prednje tvrdo nepce, srednje tvrdo nepce,

stražnje tvrdo nepce, prednje meko nepce i stražnje meko nepce. Da bi se izbjegli mogući nesporazumi oko pridjeva prednje i stražnje uz nadređene pridjeve tvrdo i meko, te još srednje tvrdo nepce, ponuđen je hrvatski naziv *jedro* kao prijevod latinskoga naziva jedno *velum* umjesto meko nepce i jednočlani kalk *jedrenik* nastao sufiksalsnom tvorbom umjesto mekonepčanik ili velar (Babić 1991, Težak, Babić 1991).

U ovomu se radu spominju zatvornici (konsonanti) tvoreni u drugomu dijelu govornoga prostora, ali na različitim mjestima i različitim načina. Uglavnom se to odnosi na tjesnačnike, i to bezvučne, no pojavljuju se i neki zapornici. Stoga će se najprije predstaviti sami glasovi po načinu i mjestu tvorbe, odnosno po oblikovačima.

1.1. Način tvorbe

Među zatvornicima se na stražnjemu dijelu govornoga prolaza od šumnika (pravi konsonanti) nalaze tjesnačnici i zapornici, što se može vidjeti i u tablici 1 (prvi red s nazivom *plosive* i peti red s nazivom *fricative*).

Tjesnačnici — Šumnici koji nastaju tako da zračna struja prolazi kroz tjesnac koji se sužava pa dolazi do trenja ili frikcije (lat. *fricare*) u engleskomu se zovu *fricative*, u njemačkomu *die Frikative*, a u hrvatskomu *tjesnačnici* ili *frikativi*. Ti se glasovi u hrvatskome nazivaju još i *strujni glasovi*.

Zapornici — Glasovi kojima se zračnoj struji govornim organima potpuno zatvara prolaz, a onda naglo širom otvara nazivaju se *zapornici* ili *okluzivi*. Na engleskome se često nazivaju *plosives*, čemu odgovara hrvatski naziv *praskavci* ili *eksplozivi*. To nisu sinonimi jer postoje zapornici koji ne proizvode prasak (v. Jelaska 2004).

Glasovi pri čijoj se tvorbi potpuno prekida zračna struja nazivaju se na engleskome i *stops*, a na hrvatskome *prekidnici* (Jelaska 2004). Taj naziv ističe potpuni prekid prolaza zračnoj struji, za razliku od naziva zapornik koji ističe zapreku prolazu zračnoj struji.

U engleskome i njemačkome jeziku pojavljuje se glas [ʔ]. Prema IPA-inoj fonetskoj transkripciji on je označen kao bezvučni grkljanski zapornik, pripada u skupinu egresivnih ploziva, odnosno izlaznih zapornika. Međutim, naziva se najčešće grkljanski ili glasični prekidnik (engl. *glottal stop*). Kako se, kao što je već rečeno za zapornike općenito, pri njegovoj tvorbi govorni organi, u ovomu slučaju glasnice, čvrsto zatvaraju, a nakon toga naglo otvaraju, naglim otvaranjem zatvora nastaje ‘krckavi šum’ (njem. *knacken*), na njemačkome ga nazivaju još i *Knacklaut* (Rammers 2001: 16).

Grkljanski zapornik ili prekidnik [ʔ] ne odgovara nijednomu grafemu u njemačkome. On nema razlikovnu ulogu pa neki autori drže da nije samostalni fonem. Grkljanski prekidnik [ʔ] glas je što se pojavljuje u riječi ispred

otvornika nakon stanke, kao u (1), a u takvim se slučajevima pojavljuje i u hrvatskome (v. Škarić 2007). Grkljanski se prekidnik ne nalazi samo na početnom položaju u riječi koja počinje otvornikom, već se ubacuje i na položaj hijata kao prekid glasa u grkljanu na granici sloga, kao u (2).

- (1) i. *verreisen* ‘otputovati’
ii. *ver[ʔ]eisen* ‘zalediti’
- (2) i. *cha[ʔ]otisch* ‘kaotično’
ii. *Be[ʔ]amter* ‘činovnik’

1.2. Mjesto tvorbe: oblikovači

Mjesto tvorbe označava govorne organe koji oblikuju pojedini glas, koji mogu biti pokretni ili nepokretni. Kako za ovaj rad nisu bitni *resičnici* (*uvulari*), kao ni *ždrjelnici* (*faringali*), spomenut će se samo dva mjesta izgovora, odnosno glasovi prema dva mjesta izgovora.

Jedrenici — Glasovi koji se izgovaraju na jedru (mekomu nepcu) nazivaju se na hrvatskome *jedrenici* (ili *mekonepčanici*). Neki autori na hrvatskome (Jelaska 2004: 55) prema dijelu jezika koji zajedno s jedrom sužava prolaz zračnoj struji nazivaju te glasove još i hrptenicima ili dorsalnim jedrenicima.

Glas [x], jedreni tjesnačnik koji se zove i *velarni frikativ*, oblikuje se na stražnjemu ili mekomu djelu nepca (lat. *velum*) tako da se stražnji dio jezika pomiče prema mekomu nepcu ili velumu pa se naziva još i mekonepčanik ili velar.

Grkljanici — Grkljanici su glasovi koji nastaju u grkljanu, tj. larinksu pa ih se latinski naziva i *laringalima* (npr. Matasović 2008). Kako su grkljanici oblikovani u glasištu (gloti ili gloditi, lat. *glottis*), dijelu grkljana (larings), neki ih autori nazivju *glotalima* (od lat. *glottis*). Tako se i u njemačkome nazivaju i *glotalni* (njem. *glottale Reibelaute / Frikative*) ili *laringalni glasovi* (njem. *Laryngallaute*). U hrvatskome ih nazivaju i *faringalima* (Barić i sur. 1997), iako se ovaj naziv ne može uzeti u obzir jer farinks nije grkljan već ždrijelo pa su *ždrijelnici* ili *faringali* glasovi kod kojih se korijen jezika približava stražnjemu dijelu ždrijela (farinksa); pojavljuju se u arapskom i drugim jezicima. Nazivi *laringali* i *glotali* u stranim opisima često se rabe kao istoznačnice, iako su laringali kao glasovi nastali u grkljanu koji sadržava glasište s glasnicama zapravo nadređeni glotalima (Crystal 1997. prema Jelaska 2004) koji se tvore u grkljanu sužavanjem glote.

Glas *h* naziva se katkad i grlenim glasom (guturalnim) jer nastaje u grlu, no taj je naziv dosta širok. Grlenim se glasovima ili guturalima opisuju razne vrste stražnjih glasova: od guturalnoga haka do stražnjojezičnih i

stražnjonepčanih jedrenih glasova *k*, *g*, *h*. Grleni glasovi prema nekim autorima (Jelaska 2004: 54) predstavljaju prirodnu skupinu stražnjih glasova oblikovanih između grkljana i gornjega ždrijela pa bi se u njih mogli ubrojiti grkljanici, ždrijelnici i resičnici.

U skupinu grkljanika pripada i grkljanski tjesnačnik [h] (njem. *Hauchlaut*) koji nastaje trenjem daha u glasištu u blago zatvorene glasiljke, pri čemu se glasnice međusobno približavaju koliko je dovoljno da zračna struja koja izlazi tjesnacem tvori šum bez periodičnoga titranja glasnica. Taj glas pripada u skupinu izlaznih (egresivnih) tjesnačnika. Njegov zvučni parnjak nalazi se u češkomu jeziku [fi]. Neki fonolozi (Ladefoged, Madiesson 1996) smatraju da je glas [h] aproksimant (približnik). Drugi ga nazivaju bezvučnim kliznikom (engl. *glide*) koji nema status pravoga otvornika jer nije slogotvoran (Wiese 2011: 39), nego je dio pristupa slogu kao i ostali zatvornici: ⟨*tui*⟩ [tu:i], ⟨*hui*⟩ [hu].

1.3. Oblikovači i način tvorbe

U njemačkoj fonološkoj literaturi za njemačke se glasove [ç] i [x] najčešće rabi latinski naziv *dorsalni frikativi* (njem. *die dorsalen Frikative*), a ova dva glasa nazivaju se još i *tektalnim* glasovima (lat. *tectum* ‘krov’) jer nepce predstavlja krov usne šupljine. U ovomu radu ti su njemački nazivi zamijenjeni hrvatskim prijevodom hrpteno-jedreni i hrpteno-nepčani tjesnačnik od lat. *dorsum* (leđa jezika ili hrbat) jer se tvore prednjim i stražnjim dijelom leđa jezika prema nepcu ili jedru.

2. Glas *h* u hrvatskome jeziku

Glas *h* u hrvatskome jeziku pripada u skupinu glasova oblikovanih na stražnjem djelu govornoga prostora.

2.1. Razvoj glasa *h* u hrvatskomu jeziku

Glas *h* u standardnom hrvatskome jeziku nastao je od praslavenskoga *ch* (*hoditi* ← *choditi*, *hod* ← *chudъ*). Izvorno nije mogao stajati ispred nepčanih otvornika, a tamo ipak stoji u riječima stranoga porijekla: *hećim* tur. *lječnik* ili *hiljada*, novogrčki *χιλιάδα* ili ispred otvornika *i*, praslavenski *y*: *hititi* ← *chytiti*. Nalazi se u skupini grlenih glasova (Leskien 1914). Autor piše da se može izgovarati kao i njemački jedreni *h*, ali se isto tako ne mora izgovarati budući da je nestalo na najvećemu djelu govornoga područja. Njegov gubitak tijekom 17. i 18. st., a u govoru ponegdje i prije, posvjedočen je kod pisaca rođenih sredinom 17. st. (S. Margitić), usp. *rast* ← *hrast*, *iljada* ← *hiljada*.

Glas *h* tijekom 19 st. ponovno je uveden u standardni jezik izgrađen na dijalekatskoj osnovici gdje je izvorni glas već bio izgubljen pa dolazi i do nekih slučajeva hiperkorekcije (Matasović 2008: 165): *hrvati*, *hrđa*, umjesto *rvati*, *rđa*. Autor smatra da se u suvremenomu standardnomu izgovoru glas *h* izgovara u ždrijelu ili grkljanu, tj. kao faringalni frikativ [ħ] ili laringalni frikativ [h], za razliku od štokavskih govora koji čuvaju izvorni praslavenski [x], gdje je *h* ostao kao velarni frikativ.

2.2. Hrvatski *h* i njegove inačice

Hrvatski je glas *h*, odnosno fonema /h/ u hrvatskomu po svojem izgovoru *stražnjojezični tjesnačnik* ili *frikativ*. Ispravan govor fonema /h/ zahtijeva da ga se izgovara na stražnjemu nepcu, što znači na istomu mjestu kao i glasove *k* ili *g*. To znači da je glas koji se piše slovom ⟨*h*⟩ u fonetskoj transkripciji u hrvatskome zamijenjen znakom *x*, dakle [x], kao u (3). Izgovara se podizanjem stražnjega dijela leđa jezika prema jedru ili mekomu nepcu (Babić i sur.: 2007: 65) pa je prema tomu jedrenik ili velar. To znači da je jedrenik prototipni ostvaraj hrvatskoga fonema /h/, kao u (3).

- (3) i. Duh uzdiže. [dūx ùzdizɛ]
ii. Duh je s njim. [dūxje sp̩m]

Usljed jednačenja po zvučnosti kada iza fonema /h/ slijedi zvučni glas umjesto glasa [x] izgovara se njegov zvučni parnjak [ɣ], kao u (4).

- (4) Duh ga štiti. [dūvga ʃtiti]

Grkljanici ili glotali — Prema gramatici Babić i sur. (2007: 184) glas [x] nije jedini kojim se ostvaruje hrvatski fonem /h/ redovito zapisan slovom ⟨*h*⟩. Mnogi pojedinci izgovaraju umjesto glasa [x] glas koji se tvori znatno dublje u grkljanu, kao u (5). Autor ovoga teksta smatra da se doima kao osjetno slabiji glas, upravo kao u izgovoru početnoga *h* u njemačkome (njem. *Hauchlaut*) i u engleskome jeziku, dakle glas [h], koji se može oprimjeriti njemačkim riječima *Himbeere* ili *Haus*.

- (5) i. Duh uzdiže. [dūh ùzdizɛ]
ii. Duh je s njim. [dūhje sp̩m]

U hrvatskome se uslijed zvučnoga jednačenja on kod tih govornika ostvaruje i kao [f̥] u (6).

- (6) Duh ga štiti. [dūf̥ga ʃtiti]

Ortoepska norma u hrvatskome ne propisuje izbore između glasova [x] i [h] kao ostvaraja fonema /h/, a njihov stvarni raspored u govornoj praksi nije još dovoljno istražen. Stvaran izbor ovisi o dijalektnoj podlozi pojedinca i o navikama stečenim u sredini u kojoj živi. Međutim, prema nekim autorima (Škarić 2007: 87) u općemu hrvatskomu općenito nije prihvatljivo govoriti grkljanski [h] umjesto jedrenoga ili mekonepčanoga [x], što znači da bi se izgovor kao u (5) i (6) smatrao neprihvatljivim.

2.3. Asimilacije jedrenika h

Glasovi se radi uštede pokreta jedan drugomu prilagođavaju odnosno približavaju prema izgovornomu mjestu. Kao posljedica toga dolazi do nastanka suizgovornih (koartikulacijskih) pojava. Suizgovorom glasovi kao u lancu kolutovi zalaze nekim svojim osobinama u prostor susjednih pa im dobro pristaje metafora ulančavanje (Škarić 2007). Kao posljedica međusobnoga utjecaja glasova u glasovnomu okruženju dolazi do glasovnih promjena pa se glasovi asimiliraju, zamjenjuju, gube ili se umeću novi. Iako je riječ o univerzalno-jezičnoj pojavnosti, koartikulacijske posljedice temelj su fonoloških procesa asimilacije koji su u svakom jeziku drugačiji. Asimilacije su u hrvatskome jeziku prema Škarićevoj podjeli (1991) *fonetske* i *fonemske*.

Fonemske asimilacije — Promjena koja zahvaća jedreni tjesnačnik *h* kad se nađe ispred otvornika *e* ili *i* fonemska je promjena jer dolazi do zamjene izvornoga fonema nekim drugim fonemom. Prema gramatici Težak-Babić (2007: 271) riječ je o u skupini morfoloških promjena suglasnika (zatvornika) prouzročenih zamjenama suglasnika u tvorbi i fleksiji. Promjena u kojoj se jedreni glas *h* zamjenjuje nepčanikom *š* kao u (7) naziva se *palatalizacija*. Fonološka promjena koja zahvaća jedrenik *h* u nekim oblicima kada se nađe ispred otvornika *i* naziva se sibilarizacija (8). Umjesto jedrenika *h* dolazi piskavac (sibilant) *s*. U nekim slučajevima dolazi do *jotacije*: stapanja jedrenoga *h* sa zvonačnikom *j*, kao u (9). U *jednačenju glasova prema mjestu tvorbe* jedreno *h* zamjenjuje se prednepčanim *š* kad se nađe ispred *č* ili *ć* kao u (8).

- (7) i. sluh — slušni
ii. duh — duše
- (8) i. duh — dusi
ii. udihati — udisati
- (9) mah+jem — mašem

(10) orah — oraščić

Fonetske asimilacije — Promjene kod kojih se ne mijenja izvorni fonem već samo dolazi do glasničkoga inačenja neizmijenjenih fonemskih nizova fonemske su asimilacije. U ovu skupinu pripada *jednačenje po zvučnosti* prema kojemu se jedrenik *h* mijenja u poseban alofonski glas kao u (4). Umjesto bezvučnoga glasa *h* izgovara se njegov zvučni parnjak [f], kao u (6). U jezicima s fonemskim načelom pravopisa razlikovanje fonemskih od fonetskih promjena važno je za pravopis jer se fonemske asimilacije označavaju slovima, a fonetske ne označavaju.

3. Glas *h* u njemačkome jeziku

U njemačkome se pojavljuju tri bezvučna tjesnačna glasa u drugomu dijelu usne šupljine: grkljanik [h], jedrenik [x], nepčanik [ç]. Skupina tjesnačnika [h], [ç], [x] sastoji se od slušno i oblikovno srodnih glasova koji nisu homogeni. Poredbena povijesno-fonološka usporedba pokazuje da su razlike među njima posljedica dijakronijskoga razvoja.

3.1. Razvoj tjesnačnika [h], [ç] i [x]

Analiza dijakronijskoga razvoja pokazuje da su se glasovi [h] [ç] [x] razvili od indoeuropskoga *k*, što će se prikazati na primjeru riječi *kánnabis* koja je u 5. st pr. n. e. ušla u grčki jezik iz skitskoga ili tračkoga (prema etimološkom riječniku Duden), lat. *cannabis*. Odatle je preuzeta u germ. *hanap*, staronjem. *Hanaf*, novonjem. *Hanf* ‘konoplja’ koji je u to vrijeme bio zahvaćen 1. germanskim glasovnim pomakom kojim se izmjenio sustav indoeuropskih zapornika *p*, *t*, *k* promijenjenih u bezvučne tjesnačnike *f*, *ϕ*, *x*. Ovom glasovnom promjenom germanski su se jezici izdvojili iz skupine indoeuropskih jezika. Isto je tako lat. *cutis*, staronjem. *Hut*, novonjem. *Haut* ‘koža’, lat. *nox*, gen. *noctis*, ahd. *naht*, nhd. *Nacht*, ‘noć’, got. *brikan* — ahd. *brehhan*, nhd. *brechen*, ‘slomiti’.

Na središnjemu položaju između dva otvornika *k* se mijenja u *x*: germ *makon*, staronjem. *mahhan*, novonjem. *machen*, engl. *make*. Germanski glas *h* prvobitno je bio stražnjojezični, jedreni tjesnačnik, dakle izgovarao se na mekom nepcu, npr. u riječi *Krach* [x]. Međutim, za vrijeme starovisokonjemačkoga razdoblja dolazi do glasovne promjene u kojoj se gubi jedreni tjesnačnik ⟨*ch*⟩ s početnoga položaja u riječi (Kienle 1969: 76), a zamjenjuje ga grkljanski tjesnačnik *h* (njem. *Hauchlaut*), starogrčki *spiritus asper*. Na svim ostalim položajima germansko *h* zadržava svoju jedrenu (mekonepčanu) tvorbu.

Krajem starovisokonjemačkoga razdoblja započinje odvajanje (tvrdo)-nepčanoga glasa [ç] na položaju u riječima u kojima se nalazio iza prednjih otvornika od jedrenoga (mekonepčanoga) tjesnačnika [x]. Odraz glasovne promjene germanskoga jedrenoga tjesnačnika [x] u starovisokonjemački grkljanski tjesnačnik [h] u pravopisnoj se normi zadržao sve do danas kako bi se popunila praznina nastala nestankom glasa (h) koji se prestao izgovarati, kao u (11.ii).

- (11) i. *Flucht* [fluxt] ‘bijeg’
ii. *fliehen* [fli:ən] ‘pobjeći’

U skladu s ovim razvojem u srednjevisokonjemačkomu razdoblju, uz iznimku gornjonjemačkih dijalekata koji ne sudjeluju u ovoj podjeli, moguće je razlikovati spomenute tri izgovorne modifikacije glasa *h*: /h/, /x/, /ç/, (Zacher, Griščenko 1971: 112). Svaka od njih zauzima svoj položaj u riječi. Grkljanski tjesnačnik [h] stoji na početnomu položaju riječi ili morfema i u pristupu slogu (*haben* ‘imati’, *haben* ‘zadržati’, sačuvati, *Warheit* ‘istina’, *Ruhe* ‘mir’). Jedreni glas [x] stoji nakon stražnjih otvornika (*Tochter* ‘kći’ *ouch* ‘takoder’, *noch* ‘još’), nepčani [ç] nakon prednjih otvornika i zvonačnika *l*, *r*, *n* (*welch* ‘koji’, *recht* ‘pravo’, *lichte* ‘svijetao’, *durch* ‘kroz’, *Münch* ‘redovnik’).

Izgovor glasa *h* posljedica je suizgovornih (koartikulacijskih) utjecaja otvornika na susjedni tjesnačnik, što je dovelo do toga da glas *h* poprima različite glasovne visine ovisne o mjestu tvorbe, grkljan, jebro, nepce: od dubokoga šuma kod grkljanskoga tjesnačnika /h/ pa do visokoga kod nepčanoga /ç/.

Za vrijeme srednjevisokonjemačkoga razdoblja glas [h] još se izgovarao, primjerice *sehan*, ali se tijekom daljega razvoja prestao izgovarati te se u novovisokonjemačkom grafijski zadržalo samo kao znak duljenja prethodnoga otvornika (Rohr 1999: 29).

Slovo ⟨h⟩ kao znak duljenja sloga — Grkljanski ili glotalni tjesnačnik /h/ (njem. *Stimmritzenreibelaut*) ima razlikovnu ulogu jedino kad se nalazi na početnom položaju u riječi ispred otvornika, dok se na središnjemu i završnomu položaju u riječi u skladu s pravopisnom normom piše samo kao znak duljenja sloga (njem. *Dehnungs -h*), primjerice *nahe* ‘blizu’, *ehe* ‘prije’, *sah* ‘vidio’. To pojedine govornike kod kojih pravopisna norma diktira govor, često u namjeri da budu hiperkorektni, dovodi u zabludu pa pogrešno izgovoraju glas [h] tamo gdje se on više ne izgovara.

Pravilo je da se slovo *h* piše ako iza otvornika uslijede zvonačnici [r], [l], [m], [n], (Duden 2009: 73) bez obzira je li to jednosložni ili dvosložni oblik, kao u (12).

- (12) Jahr [ja:r] ‘godina’
Kohl [ko:l] ‘kupus’
dehnen [de:nen] ‘rastezati’
Rahmen [ra:men] ‘okvir’

Glas [h] u pristupu slogu također je ‘beščujan’, odnosno ‘nečujan’ (Duden 2009: 75–76), što znači da slovu na tom položaju ne odgovara nijedan fonem. U drugim se jezicima takva slova koja se glasovno ne ostvaruju zovu ‘nijemo slovo’ ili ‘bezglasničko slovo’, to je *h* u francuskomu (*lettre muette*) i drugim romanskim jezicima (Jelaska, Musulin 2011: 217), *k* u engleskome npr. u *know* ‘znati’ (eng. *mute letter* ili *silent letter*.) Njegova je uloga da označava granicu sloga kada jedan za drugim slijede dva slogotvorna otvornika od kojih je jedan naglašen, a drugi nenaglašen (13).

- (13) gehen [ge:ən] ‘ići’
ziehen [tʃi:ən] ‘vući’

Koliko je njegova uloga na ovom položaju važna, vidi se naročito kod primjera riječi s uzastopnim slijedom istih otvornika *fliehen* ‘pobjeći’, *ziehen* ‘vući’ koje bi se u suprotnom pisale: ⟨fliee⟩, ⟨ziee⟩.

Fonološke alternante fonema /g/ u morfemu -ig — Izgovor zapornika /g/ na završnom položaju u tvorbenom morfemu -ig bio je tema brojnih rasprava jezikoslovaca krajem 19. st. koji su se bavili utvrđivanjem izgovorne jezične norme (Theodor Siebs 1862–1941, Wilhelm Viëtor i ostali). Pri tom je ustanovljen nepčani glas [ç] kao dio standardnoga izgovora u riječima sa završnim fonemom /g/ u sufiksu -ig, kao u (14), što se onda odnosi i na riječi kao *Ludwig*, *ruhig* ‘miran’, *ewig* ‘vječno’, *wenig* ‘malo’, gdje je uvijek završni glas [ç].

- (14) König /kø:mG/ ‘kralj’ → kø:nɪx → kø:nɪç → [kø:nɪç]

U standardnomu izgovoru njemačkoga jezika hrpteni nepčanic [ç] alternira sa [g] u riječima u (15) gdje ne dolazi do *spirantizacije* i obezvučenja zapornika (okluziva) -g jer iza slijedi otvornik *e*, nastavak -in ili komparativni nastavak -er.

- (15) Könige [kø:nige] ‘kraljevi’
Konigin [kø:nɪgm] ‘kraljica’
ewige [evige] ‘vječni’
weniger [ve:nigə] ‘manje’

Zapornik /g/ izgovara se kao [k] ako iza slijede pridjevski tvorbeni morfemi *-lich* ili *-reich* koji sadrže nepčani glas [ç], kao u (16).

- (16) lediglich [le:diklic] ‘jedino’
Königlich [kø:nikIç] ‘kraljevski’
Königreich [kø:nikraeç] ‘kraljevstvo’

3.2. Fonemski položaj glasova [h], [ç] i [x]

Bloomfieldova (1930) podjela skupine njemačkih tjesnačnika ujedno je i najstarija podjela unutar koje postoje sljedeća fonološka ostvarenja (Zacher, Griščenko 1971): grkljanski ili glotalni tjesnačnik [h] predstavlja fonem za sebe, a hrpteno-nepčani (palatalni) glas [ç] i hrpteno-jedreni (velarni) glas [x] zajednički predstavljaju jedan fonem.

3.2.1. Odnos jedrenika i nepčanika

Spomenuta Bloomfieldova podjela njemačkih glasova [x] i [ç] (1930) klasični je primjer komplementarne raspodjele dviju alofonskih varijanti zajedničkoga fonema. Prema Trubeckome (1939: 44) to je pojava uvjetovana položajem u glasovnomu okruženju na kojem se ova dva artikulacijski (oblikovno) i akustički (slušno) srodna glasa nalaze, odnosno o glasovnomu ostvaraju istoga fonema koji se u međunarodnoj fonetskoj abecedi (IPA) prikazanoj na slici 1. označava kao [x]. Slušna razlika između ova dva glasa toliko je uočljiva da se u fonetskoj transkripciji bilježe s dva različita simbola. Ako se u riječi *Gicht* ‘kostobolja’, fonološki: /gicht/ pokuša metodom minimalnih parova suprotstaviti izdvojene glasove: hrpteno-jedreni [x] i hrpteno-nepčani glas [ç], ne može se dokazati da su ta dva glasa dva samostalna fonema, što znači da su alofoni istoga fonema. Ne postoji par kao *[gixt] — [giçt] jer se u primjeru označenom sa * u jezičnoj svijesti izvornoga govornika pojavljuje osjećaj da je to glasovna nepravilnost.

U slučaju ovog para postoji glasovna pravilnost koja se odnosi na raspodjelu hrpteno-jedrenoga glasa [x] u riječima poput *Koch* ‘kuhar’, *Buch* ‘knjiga’, *lachen* ‘smijati se’ koji se izgovara podizanjem stražnjega dijela leđa jezika (lat. *dorsum*) prema stražnjemu nepcu. Prikazat će se položajni uvjeti koji određuju kojom će se izgovornom inačicom ostvariti zajednički fonem u njemačkome.

Hrpteno-jedreni tjesnačnik — U njemačkom se standardnom jeziku prema izgovornomu rječniku Duden glas [x] pojavljuje na središnjem i završnom položaju u riječi iza stražnjih otvornika: *a*, *o*, *u*, (*epochal* ‘epohalno’, *Dach* ‘krov’, *Joch* ‘jaram’, *Tuch* ‘marama’), ali i dvoglasnika (diftonga) koji

završavaju na jedan od tih otvornika, primjerice *brauchen* ‘trebati’. Nalazi se i u grčkim i latinskim riječima: *Bacchanal* ‘bahanalni’, *Gracchen* ‘Graheni’, *Sachharin* ‘saharin’. U vrlo rijetkim primjerima, naročito u nekim riječima hebrejskoga porijekla, glas [x] može stajati i na početnom položaju u riječi: *Chanukka* ‘Hanuka’, *Chasan* ‘pjevač, kantor’, *Chlyst* ‘pripadnik ruske sekte’.

U njemačkoj fonološkoj i fonetskoj literaturi tradicionalno se bilježi samo nepčana i jedrena inačica fonema /x/ u skladu s IPA fonetskom transkripcijom, iako neki autori kao Kohler (1995: 80) ističu da postoji još i *resična* (*uvularna*). Resični glas [χ] pojavljuje se iza stražnjega otvornika [a(:)] s fonološkim obilježjem [+nizak] i [-visok] kao u riječi *nach* [na:χ] ‘poslije’.

Hrpteno-nepčani tjesnačnik — Glas [ç] pojavljuje se na središnjem i završnom položaju u riječi, i to isključivo nakon prednjih otvornika *e, i, ä, y, ü, ö* (*Pech* ‘peh’, *ich* ‘ja’, *Bächlein* ‘potočić’, *Büchlein* ‘knjižica’, *züchten* ‘uzgajati’, *Wöchnerin* ‘rodilja’) ili dvoglasnika (diftonga) koji završavaju prednjim otvornikom: *ai* (*Laich* ‘ikra’), *ei* (*Deich* ‘nasip’), *äu* (*Bräuche* ‘običaji’), *eu* (*Leuchte* ‘svjetiljka’), kao i poslije zvanačnika (sonanata) *r, l, n* (*Kirche* ‘crkva’, *Kelch* ‘kalež’, *manch* ‘neki’) te u sufiksu *-chen* za tvorbu umanjenica koji se uvijek izgovara glasom [ç], kao *Däumchen* [doimçen] ‘palčić’. Postoje rijetki primjeri u kojima [ç] može stajati na početku riječi, poput međunarodnica: *China* ‘Kina’, *Chemie* ‘kemija’, *Chirurg* ‘kirurg’.

Morfonološki procesi mogu biti uzrokom da opisane glasovne zakonitosti raspodjele alofona postanu neučinkovite ako se fonološke promjene događaju izvan granica morfema. U riječi kao u (17) i njegovoj umanjenici kao u (18) kombinacija zatvornika (konsonanata) <ch> različito se fonetski ostvaruje.

(17) Kuchen [ku:xen] ‘kolač’

(18) Kuhchen [ku:çən] ‘kravica’

U primjeru u (17) ne postoji morfemska granica između stražnjega otvornika [u] i hrpteno-jedrenoga glasa [x]. U (18) granica (lat. *junktura*) teče između korijena *Kuh* i tvorbenoga morfema *-chen* pa zato izostaje velarizirajući učinak stražnjega otvornika na susjedni tjesnačnik. Naime, glasovne promjene ne djeluju izvan granica morfema. Početno se <ch> u skladu s izgovornom normom uvijek izgovara [çen] bez obzira na glasovno okruženje u kojemu se nalazi.

Neki dijalekti (Hessen i Saska) ne poznaju glas [ç], što je razlog da se imenice *Kirche* ‘crkva’ i *Kirsche* ‘trešnja’ jednako izgovaraju, dok u Saarlandu nema fonetske razlike između *Menschen* ‘ljudi’ i *Männchen* ‘čovječuljak’. Raspodjela bezvučnoga jedrenoga [x] i nepčanoga tjesnačnika [ç]

doista se može predvidjeti, što je prema nekim autorima (Hall 2011: 3) posljedica utjecaja procesa asimilacije tjesnačnika kod koje dolazi do širenja fonoloških obilježja prethodnoga otvornika [+stražnji] odnosno [-stražnji] na oblikovanje susjednoga tjesnačnika u glasovnom lancu. Riječ je o slučajevima kontaktnoga jednačenja (adjacentne asimilacije) glasova koji se nalaze u neposrednomu glasovnomu okruženju. S obzirom na smjer kretanja prilagodbe naziva se još i progresivna asimilacija (npr. Pompino-Marschal 2003: 238–39), pri kojoj se obilježja prvoga glasa po redu u glasovnom lancu šire na susjedni ili drugi po redu tjesnačnik. Dolazi do asimilacije tjesnačnika s prednjim otvornicima ili onepčanja (palataliziranosti) odnosno do asimilacije sa stražnjim otvornicima ili ojedrenja (velariziranosti) tjesnačnika.

Kao oznaka zajedničkoga fonema najčešće se uzima /x/, iako su mišljenja jezikoslovaca o tome koji bi od ova dva fonetska simbola trebao predstavljati zajednički fonem podijeljena. Prema nekima niti jedna od ove dvije alofonske varijante nije učestalija od druge, a time ni tipičnija. Neki fonolozi i fonetičari tradicionalno odabiru fonem /x/ (npr. Grassegger 2001: 92, Kohler 1995: 83) jer je poredbeno-fonološki stariji glas.

Prema ostalim autorima koji kao kriterij odabira uzimaju učestalost pojavnosti glasa (npr. Hall 2011: 64) zajednički je fonem /ç/, a ne /x/ zbog toga jer je učestaliji, a može stajati i nakon zvonačnika (sonanata). U gramatici Duden (2009: 34) također se kao zajednička oznaka odabire fonem /ç/ zbog veće učestalosti pojavnosti, ali se navodi da se isti fonem povremeno označava i sa /χ/.

3.2.2. Odnos jedrenika prema grkljaniku

O položaju njemačkoga grkljanskoga tjesnačnika [h] u odnosu na bezvučni hrpteno- nepčanic [ç] i hrpteno-jedreni tjesnačnik [x] ostali autori (Žepić 1991: 27) navode da se grkljanski ili glotalni tjesnačnik [h] može opisati i kao fonem /h/ i kao alofon fonema /x/. Grkljanski tjesnačnik [h] u odnosu na hrpteno-jedreni [x] i hrpteno-nepčani [ç] raspodjeljuje se komplementarno: grkljanik [h] pojavljuje se na početku riječi ispred otvornika (vokala), a [x] i [ç] na središnjem i završnom položaju u riječi, što se može oprimjeriti građom kao u (19).

- (19) Hauch [hauχ] ‘dah’
hoch [hoχ] ‘visok’
Hecht [heçt] ‘štuka’

Pokuša li se međusobno zamijeniti grkljanik [h] i hrpterni jedrenik [x] kakvi postoje u riječima *Hauch* i *hoch*, vidi se da nisu komutabilni; ne postoji minimalni par u kojem bi moglo doći do njihove međusobne zamijene.

Grkljanik [h] koji se zapisuje slovom ⟨h⟩ distribucijski je strogo ograničen na početni položaj u riječi ispred otvornika, kao i grkljanski prekidnik [ʔ], gdje tvore minimalne parove kao u (20).

- (20) Heide [haide] ‘poganin’ — Eid [ʔaide] ‘zakletva’
Herde [herde] ‘stado’ — Erde [ʔerde] ‘zemlja’
halt [halt] ‘stajati’ — alt [ʔalt] ‘star’

Postoje i neki rijetki primjeri u kojima se glas *h* može naći i izgovarati i na središnjem položaju, kao u (21), što je odraz povijesnoga razvoja.

- (21) Uhu [uhu] ‘sovljaga’
Ahorn [ahorn] ‘javor’
Alkohol [alkohol] ‘alkohol’
aha [aha] ‘aha’

Prototipni stražnji tjesnačnik — Zacher i Grišćenko (1971: 111) navode da je kod skupine tjesnačnih glasova [h ɕ x] riječ o fonološko-fonetskom kompleksu s različitim glasovnim ostvarenjima fonema /h/ koje autori nazivaju modifikacijama pa tako postoji *glavna* (tipična) izgovorna *modifikacija* (jaka) i njezine položajne ili kombinatorne varijante koje se nazivaju *sporedne* (slabe) *modifikacije*. Samostalan, relativno najnezavisniji položaj od okruženja u glasovnom lancu u kojemu se nalazi, najmanje uvjetovan položajem u riječi i susjedstvom drugih fonema, zauzima grkljanik [h]. On uvijek stoji na početnomu položaju u riječi ispred stražnjih i prednjih otvornika pa bi se mogao shvatiti kao glavna ili jaka izgovorna modifikacija, dok su jedreni [x] i nepčani glas [ɕ] njegove položajne inačice koje se zovu slabe izgovorne modifikacije jer na njih utječe glasovno okruženje u kojemu se nalaze. Rječnikom kognitivne fonologije (Jelaska 2004) to znači da bi grkljanik bio njemački prototipni fonem, a jedrenik i nepčanih njegove govorne inačice.

4. Zaključak

Kontrastivnom analizom u ovomu je radu ustanovljeno da se fonemi /h/ u hrvatskome i njemačkome različito prototipno ostvaruju, iako se oba mogu ostvariti i jednakim inačicama. Prototipni je glas *h* u njemačkome jeziku grkljanski tjesnačnik, dok je prototipni hrvatski glas *h* hrpteni jedrenik, iako se kao govorna inačica može naći i u skupini grkljanika, ne nužno kao položajna, nego kao izgovorna inačica. Usporedba dvaju jezika također je pokazala kako hrvatski fonološki sustav ne poznaje hrpteno-nepčani glas [ɕ] predstavljen nizom slova ⟨ch⟩ ni među alofonima. Kako ovaj glas u njemačkome jeziku ne razlikuje značenje, nego predstavlja specifičnu suigovorno

uvjetovanu jezičnu pojavnost, time je neprototipni stražnji (bezvučni) tjesnačnik, bez obzira na njegovu slušnu uočljivost. Stoga je ta inačica govornicima hrvatskoga jezika koji ovladavaju njemačkim teška budući da nema obavijesnu, nego samo identitetsku ulogu. Istraživanjem govornika drugih jezika koji također ne poznaju ovaj glas trebalo bi provjeriti je li njemački glas [ç] izgovorna inačica fonema /h/ doista općenito neprototipan glas, što bi moglo objasniti i njegovu rijetku zastupljenost u jezicima svijeta.

5. Literatura

- Babić, S. i sur. (1991) *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskog književnog jezika*, Zagreb, HAZU i Globus.
- Barić, E. i sur. (1997) *Hrvatska gramatika*, Zagreb, Školska knjiga.
- Bloomfield, L. (1930) German /ç/ and /x/, *Le Maître Phonétique*, 30: 27–28.
- Brozović, D. (2007) Fonologija hrvatskog standardnog jezika, u: S. Babić i sur.: *Glasovi i oblici hrvatskog književnog jezika*, Zagreb, Nakladni zavod Globus.
- Škarić, I. (2007) Fonetika hrvatskoga književnog jezika, u: S. Babić i sur.: *Glasovi i oblici hrvatskog književnog jezika*, Zagreb, Nakladni zavod Globus.
- Duden (2009) *Die Grammatik*, Wermke et. al., Mannheim, Bibliographisches Institut & F. A. Brockhaus AG.
- Duden (2005) *Aussprachewörterbuch*, Mangold et. al., Mannheim, Bibliographisches Institut & F. A. Brockhaus AG.
- Duden (2007) *das Herkunftswörterbuch*, Wermke et. al., Mannheim, Bibliographisches Institut & F. A. Brockhaus AG.
- Grassegger, H. (2001) *Phonetik / Phonologie*, Idstein, Schulz-Kirchner Verlag.
- Hall, T. A. (1989) Lexical phonology and the distribution of German [ç] and [x], in: *Phonology* 6, S. 1–17.
- Hall, T. A. (2011) *Phonologie*, Berlin, Walter de Gruyter.
- Jelaska, Z. (2004) *Fonološki opisi hrvatskoga jezika*, Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada.
- Jelaska, Z., Novak, I. (2006) Čemu? Inačnost glasovnoga nazivlja, *Filologija* 46/47, 131–149.
- Jelaska, Z., Musulin, M. (2011) Slovo i slovopis španjolskoga i hrvatskoga jezika, *Lahor* 12: 211–239.
- Kienle, R. (1969) *Historische Laut- und Formenlehre des Deutschen*, Tübingen, Max Niemeyer Verlag.
- Kohler, K. J. (1995) *Einführung in die Phonetik des Deutschen*, Berlin, Erich Schmidt Verlag.
- Leskien, A. (1914) *Grammatik der serbokroatischen Sprache — Lautlehre, Stammbildung, Formenlehre*, Heidelberg, Carl Winter.
- Matasović, R. (2008) *Poredbeno-povijesna fonologija*, Zagreb, Matica Hrvatska.

- Ladefoged, P., Maddieson, I. (1996) *Sounds of the World Languages*, Blackwell Publishers Ltd.
- Maddieson, I. (1984) *Patterns of Sounds*, Cambridge University Press.
- Pompino-Marschal, B. (2003) *Einführung in die Phonetik*, Berlin — New York, Walter de Gruyter.
- Rohr, G. (1999). *Einführung in die historische Grammatik des Deutschen*, Hamburg, Buske Verlag.
- Ramers, K. H., Vater, H. (1992) *Einführung in die Phonologie*, Hürth-Efferen, Gabel Verlag.
- Težak, S. (2007) Morfonologija — Glasovne promjene u hrvatskome književnome jeziku, u: S. Babić i sur.: *Glasovi i oblici hrvatskoga književnoga jezika*, Zagreb, Nakladni zavod Globus.
- Trubetzkoy, N. S. (1939) *Grundzüge der Phonologie*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht.
- Zacher, O., Griščenko, N. (1971) Hauchlaut-Ichlaut-Achlaut der deutschen Gegenwartssprache, *Folia Linguistica* 5, 109–116.
- Wiese, R. (2011) *Phonetik und Phonologie*, Paderborn, Wilhelm Fink.
- Žepić, S. (1991) *Grundbegriffe der Phonologie und ein Vergleich der phonologischen Systeme des Kroatischen und Deutschen*, Zagreb, Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta.

Back fricative sounds in Croatian and German language

This paper compares, examines and analyses the back fricative sounds [x] and [h] in Croatian and German. It also deals with phonological analysis of the two allophone variants from the same phonem /x/ in the German standard language: the velar sound [x] and the palatal sound [ç] conditioned by different positions in syllables. Trying to find the reason why is the sound [ç] challenging for native Croatian speakers, the author discusses possibilities of negative transfer due to the status of [ç] in German. The explanation is found in the fact that in German this sound does not represent prototypical allophone, but rather distributional one, and it is very rare sound in world languages per se.

Key words: phonology, fricative, h sound, Croatian, German

Cljučne riječi: fonologija, tjesnačnici, glas h, hrvatski, njemački